

DİVAN ŞİİRİNDEN ÖRNEKLER İLE “KENDİDEN GEÇMEK” DEYİMİ**Dr. Mustafa Yunus GÜMÜŞ***, mygumus@hotmail.com**DOI:** 10.47525/ulasbid.823888**Özet**

Dilimizin önemli öğelerinden biri olan deyimler, günlük hayatımızda duygu ve düşüncelerimizi doğru bir şekilde ifade etmemize katkıda bulunur. Az sözle çok şey ifade etmede bir enstrüman gibi kullanılan deyimler, bu özelliğinden dolayı divan şairlerince sıkça tercih edilmiştir. Deyimler, kullanıldığı cümleyi sadece anlam olarak değil ahenk yönünden de etkilemiştir. Ölçü, kafiye, seci, yineleme gibi birçok şiirsel özelliği içinde barındıran deyimler, yüzyıllar boyunca akıllardan çıkmamış ve halk tarafından benimsenmiştir. “Kendi” dönüşlülük zamirinden türetilen “kendiden geçmek” deyimini, birden çok anlama gelecek şekilde kullanılmış, kullanıldığı şiirlerin anlam dünyasına katkıda bulunduğu ve ahengini etkilediği görülmüştür. Çalışmamızda “kendiden geçmek” deyimini, divan şiirinden örnekler ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Divan şiiri, deyim, kendinden geçmek.

THE IDIOM OF “PASSING BY ONESELF” WITH EXAMPLES FROM DIVAN POETRY**Abstract**

Idioms, one of the important elements of our language, contribute to the correct expression of our feelings and thoughts in our daily life. The idioms used as an instrument in expressing a lot with little words were frequently preferred by divan poets because of this feature. Idioms affected the sentence used not only in terms of meaning but also in terms of harmony. Idioms that contain many poetic features such as measure, rhyme, seci (Inner rhyme), repetition have not come out of mind for centuries and have been adopted by the public. The phrase “pass by oneself” derived from the reflexive pronoun “itself” has been used to mean more than one meaning, and it has been observed that the poems it is used contribute to the world of meaning and affect its harmony. In our study, we will try to explain the phrase “passing by oneself” with examples from divan poetry.

Keywords: Turkish language, Divan poetry, idiom, pass by oneself.

* ORCID: 0000-0003-2432-2955

Makale Geliş Tarihi: 10.11.2020

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2020

Giriş

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık; temeli bilinmeyen dönemlerde atılmış gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir”(Ergin, 1998:3). Tanımdan da anlaşılacağı üzere dil, geçmişten bugüne değin sürekli gelişmiş, aktif bir sosyal kurumdur. Milletlerin birliğini ve bütünlüğünü sağlama konusunda etkin bir miras hüviyetinde bulunan dil, millî kültürün taşıyıcısıdır. İnsanlar arasında iletişim kurmanın temel dinamiği olan dil, doğal bir vasıta ve kendi doğası içinde gelişir. Bundan dolayı insanlar dile dışarıdan müdahale etmemeli, dilin doğasını bozmamalıdır. Dinamik bir yapıya sahip olduğu için dillerin, buldukları zaman, mekân ve milletlere bağlı olarak değişimleri ve gelişimleri süreğendir(Ergin, 1998:3-5).

Milletlerin olumlu ya da olumsuz deneyimleri, yaşam tarzları, davranışları dil ile kalıcı hâle gelir. “Toplumun hiçbir alanı dilden bağımsız değildir. İnsanın varlığı dil ile mümkün olduğu gibi, toplumların varlığı da ancak dil ile mümkün olmaktadır. Dil yoksa toplum da yoktur. Dil, bir toplumun kültür kimliğidir”(Ünalın, 2005:14). “Toplumun edebiyatı, sanatı, felsefesi, tekniği ile bütün kültürü, düşünceleri, töre ve gelenekleri dil ile bir bağlılık içindedirler. Töre ve geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılması ancak bir bildirme ile olabilir. Bunu da ancak dil başarır”(Akarsu, 1998:88-89).

Sosyal bir varlık olan dil, insanların duygu ve düşüncelerini diğer insanlara aktarmaları için kullandıkları bir araçtır. İnsanlar duygu ve düşüncelerini doğru ve güzel bir şekilde ifade etmek için dile ait öğelerden faydalanırlar. Atasözü, deyim, ikileme, özdeyiş ve kalıp sözler dile ait kalıplaşmış unsurlardır. Az sözle çok şey anlatmak için kullanılan bu kalıplaşmış ifadeler; iletişim sürecini daha etkili bir hâle dönüştürmek, anlatılmak isteneni daha güzel ifade etmek, verilmek istenen mesajları daha etkili kılmak için kullanılır. Aynı kültürü paylaşan insanların vakıf olduğu bu ifadeler, cümleyi etkili kılmakla birlikte konuşmanın ahengini de güzelleştirir.

Dil unsurlarından biri olan deyimler, mecazlı söz öbekleri içinde önemli bir yere sahiptir ve milletlerin tecrübeleri sonucu ortaya çıkardıkları ifadelerdendir. Yerinde kullanılan bir deyim, konuşan bireyin konuşmasında akıcılığı sağladığı gibi konuşmasının içeriğini de olumlu yönde etkiler. Sözler arasındaki uyum, anlam birliği ve üslup güzelliği metinlerin veya konuşmacıya ait sözlerin etki gücünü de arttıracaktır.

Şair ve yazarlar, mensup oldukları milletlerin sosyokültürel hayatları ile iç içe oldukları ölçüde başarılı olurlar. Onlar yazdıkları eserlerde, hayatı ne kadar yansıtabilirlerse okuyucu tarafından o kadar benimsenir. Bu durum, onların başarılı bir sanatçı olduklarını gösterdiği gibi yaşadıkları dönemin sosyal, kültürel ve edebî durumunu göstermesi açısından da önemlidir. Bundan dolayı bazı divan şairleri yaşadıkları sosyal çevredeki mahalli öğeleri şiirlerinde oldukça sık kullanmıştır. Bu örnekler sayesinde halktan uzak, yüksek zümre edebiyatı olarak eleştirilen divan edebiyatının, mahalli unsurları dışlamayan yapısı ortaya çıkarılmaktadır.

1. Deyim

Deyim ile ilgili sözlükler, ansiklopediler, dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüklerinde birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımların birçoğu aynı anlama gelecek şeyleri ifade etmiştir. Hatiboğlu (1982:194) deyimini “anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır.” şeklinde tanımlarken Ömer Asım Aksoy (1988:52) “Bir kavramı, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlarda dikkat çeken bir özellikte deyimlerin gerçek anlamının dışında kullanılmasıyla birlikte anlatımı daha etkili ve güzel kılması ve toplum tarafından benimsenmesidir (Akalin, 2011:517; Vardar, 1998:74; Hengirmen, 1999:116).

Deyimlerin oluşmasında insanların günlük hayatlarındaki davranışlar, yaptıkları meslekler, inanışları ve geleneklerinin etkisi önemlidir. İnanç ve geleneklerine bağlı olan Türklerin hayatında deyimler, önemli bir yer kaplar (Yeşil, 2014:127). Milletlerin geçmişlerinde yaşadıkları olumlu ve olumsuz tecrübeler, onların şimdiki ve gelecekteki durumlarını doğrudan etkiler. Bu etkilere göre milletler kendi geleneklerini, toplumsal tepkilerini, davranışlarını belirlerler. Aynı şekilde milletlerin geleneklerinin oluşmasında halkın inanışlarının etkisi göz ardı edilemez. Halk inançlarını sadece ilahî bir dinin hüküm ve öğretileri olarak değerlendirmemek gerekir (Yeşil, 2014:128). Toplumdan topluma değişmekle birlikte halk inançları, “...eski dinlerden aktarılanlarla resmî dinin inançlarının türlü nedenlerle geniş halk yığınları arasında çeşitlenerek aldığı yeni durum ve inanış şekilleri”dir (Irmak, 2018:191). Toplumların yaşantılarında en az din kadar etkili olan bu inançların, deyimlerin oluşmasında etkili olduğu görülmektedir.

Divan şiirinde deyim kullanma geleneğinin yeri farklıdır ve şairler tarafından deyim kullanımına oldukça önem verilir. 15. yüzyıldan itibaren divan şairleri deyimleri çokça kullanmaya başlamıştır. Divan şiirinin önemli şairlerinden olan Necati Bey bu geleneğin en başarılı temsilcisi olarak gösterilirken onun takipçileri olan şairlerin şiirlerinde deyimlere daha fazla yer verdikleri

görülmektedir. Yani 15-19. yüzyıllar arasındaki divan şairlerinin birçoğu deyimlerden daha çok faydalanmışlardır (Kaya, 2011:14-15).

2. “Kendiden Geçmek” Deyimi

Dönüşlülük zamirleri, anlam yönüyle asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahiptir. Günümüz Türkiye Türkçesinde dönüşlülük zamiri “kendi”dir. Kendi zamiri, yapılan işte bir başkasının etkisi olmadığını göstermek için kullanılır(Güven, 2015:345).

Oğuzca bir unsur olan “kendi” zamiri, Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçelerinde“kentü/kendü” biçiminde kullanılmıştır.

Yılan kendü eğrisin bilmes, tewi boynın eğri tér. “*Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynun eğri der.*”(Atalay, 1985:I/127)

Ol kendü aydı “*O, kendi söyledi.*”(Atalay, 1985:I/419).

Oğrağım kendü yırak

Bulmadı meni karak. “*Öz uğrağım irak. Beni gözleri tutsak etti.*”(Atalay, 1985:III/29).

Köktürk yazıtlarında da “kentü” dönüşlülük zamiri kullanılmıştır:

Tokuz oguz bodun kentü bodunum erti. “*Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi.*”

Küregüñin üçün igidmi bilge kaganıñın ermiş barmış edgü ilinge kentü yañıltıg. “*İtaatsizliğin yüzünden, besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin.*”(Şen, 2010:59-60).

Aynı şekilde Kutadgu Bilig’de de kendi dönüşlülük zamiri “kendü” şeklinde 5 yerde geçmektedir:

Ağın kendü berklig tili sözlemez

Bilgisiz tili ol sözün kizlemez¹(Kaçalın, 2008:58).

Bu küçkey kişi kendü beglik yémez

Bu küçkey küçini bodun kötrümez²(Kaçalın, 2008:112).

¹ Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü saklayamaz.

²Zalim adam üzüñ müddet beyliğe sahip olamaz; zalimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz.

Yawuz ögdi bulsa idi ked bolur

Kedig ögse kendü kaçan kin kalur³(Kaçalın, 2008:130).

Bu kul kendü erksiz tapuğçı bolur

Tapuğ kılmasa begde berge bulur⁴(Kaçalın, 2008:159).

Kimiñ aslı edgü kılınçı oñay

İsiz aslıña kendü kılkı tanuk⁵(Kaçalın, 2008:300).

“kendi(n)den geçmek” deyimi oluşturulurken dönüşlülük zamiri “kendi”ye ayrılma eki olan –den getirilmiştir. –den hâl eki, ismin kendisinden uzaklaşma ifade eden fiiller ile münasebetini gösterir. Ayrıca bu ek ismi fiile bağlar(Ergin, 1998:228). “kendiden” kelimesine “geçmek” yardımcı fiili getirilerek deyimsel ifade oluşmuştur. Türkiye Türkçesi sözlüklerinde “kendinden geçmek” olarak geçen bu deyim, divan şiirinde “kendiden geçmek” şeklindedir. “kendinden geçmek” deyiminin Türkçe sözlüklerde anlamları şu şekildedir:

“1. Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek, bayılmak. 2. Bir şey karşısında coşkuya kapılmak, duygulanmak. 3. uykuya dalmak, uyuyakalmak.”(Akalın, 2011:1387).

“1. Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek, bayılmak. 2. Bir şey karşısında coşkuya kapılmak, duygulanmak.”(Şentürk, 1999:233).

“Kendinden geçmek” ifadesinin bir diğer anlamı da bireyin sevdiği insan veya değerler uğruna kendi canından vazgeçmesidir. Büyük bir bağlılık ve sevginin tezahürü olan bu davranış, âşıkların sevgilileri için hiç düşünmeksizin sergileyecekleri bir tavidir. Divan şiirinde âşığın konumu ve durumu biraz sıkıntılıdır. Şairlerin ona yüklediği misyon, sevgilinin yapacağı her türlü davranışa kayıtsız şartsız boyun eğmektir. Ahmet Hamdi sevgili, âşık ve rakip arasındaki ilişkiyi şu şekilde anlatmaktadır:

“İşte edebiyatımızın aşk etrafındaki hayalleri bu sistemi bize verir. Sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Sevmez, bir nevi tabii vergi gibi sevmeyi kabul eder. İsterse iltifat ve lütuf eder. Hatta hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse,

³Kötü insan övmekle çok iyi olur; iyiyi översen, bu ondan hiç geri kalır mı?

⁴ Kul kendi ihtiyarı dışında hizmet eder; işi görmezse, beyden dayak yer.

⁵Kiminin aslı iyi ise, onun hareketi aslına uygun olur; kötüünün aslına onun kendi tavır ve hareketi delildir.

bu lütfu ve ihsanı esirger. Hatta cevreder, işkence eder, öldürür. Kıskanılır, fakat kıskanmaz. Bir saray, bir yığın mabeyinci, gözde veya gözde olmağa namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipler vardır. Âşık, tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle mücadele halindedir. Hülâsa saray nasıl mutlak ve keyfi irade, hatta kapris ise, sevgili de öylece naza giden hür iradedir. Peyzajda, güneş sisteminde, kozmik hadiselerde benzerlerini gördüğümüz bu aşk istiaresi tabiatıyla duyuş ve duygulanma tarzlarını da tayin edecekti. Eski şiirimizde aşk, sosyal rejimin ferdî hayata aksi olan bir kulluktur.” (Tanpınar, 1997:6).

Âşığın kendinden geçmesi, âşık ve sevgili arasındaki ilişkide âşığa yüklenen misyon olarak görülse de bu davranış şekli, bireyin yaşamını kökten değiştirecek mahiyette olduğu için önemlidir. Her ne kadar “kendinden geçmek” deyiminin anlamları bilinçsizlikle ilintili olsa da aşkı söz konusu olduğunda âşık bile isteye ve sorgulamaksızın kendinden vazgeçer. İşte divan şiirindeki âşığın tavrı, duruşu budur. Yani âşık, kendinden vazgeçerken herhangi bir coşku, duygu patlaması yaşamaz. Çünkü onun hayatının neredeyse tamamını kuşatan sevgili için takınacağı tutumda bir duygu aşırılığı aramak mantıksızlıktır.

3. Divan Şiirinde “kendiden geçmek” Deyimi ile İlgili Örnekler

Kendini kaybetmek, bayılmak gibi anlamlara gelen “kendinden geçmek” deyiminin, divan şairleri tarafından daha geniş anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu deyime verilen anlamlar şunlardır:

3.1. Kendini kaybetmek

“Kendiden geçmek”deyimi için kullanılan ilk anlam “kendini kaybetmek”tir. Aşağıdaki beytinde İhyâ, sabırsız ve kararsız olarak nitelendirdiği kalemin, aşk hikâyesini yazarken kendinden geçtiğini ifade eder. Aşkın hikâyesini anlatan şair, durmaksızın yazdığını, yazarken kendini kaybettiğini ifade etmek için bu deyimi kullanmıştır:

Kıssa-i aşkımı destimde yazarken İhyâ

Kendiden hâme-i bî-sabr ü karârım geçiyor (İhyâ, G. 91/7)

Sevgilinin güzelliği, âşıkların kendilerinden geçmelerine neden olan bir başka durumdur. Üsküplü İshak, sevgilinin güzelliğinin sadece âşıkları değil melekleri bile etkilediğini, onun güzelliğini gören meleklerin onu gördükleri anda kendilerini kaybedeceklerini ifade etmiştir:

Seni bu hüsn ile görse firişte

Geçerdi kendüden evvel görüştü (Ü. İshak, G. 247/1)

3.2. Korkudan bayılmak

Sevgilinin kirpikleri, şekil itibariyle oka teşbih edilir. Sevgilinin yan bakışı ve kirpiklerin birlikte hareket etmesi, sevgiliye bakmaya yeltenen âşığın kendinden geçmesine yani korkup bayılmasına neden olur. Âşığın cesareti, sevgilinin karşı hamlede bulunmasına kadar sürer. Her ne kadar âşık, sevgilinin takındığı tutuma alışkın olsa da sevgilinin heybeti ve otoritesi karşısında kendini kaybeder:

İderken tîr-i müjgânuñ gibi hükmin revân hançer

Görüp şemşîr-i gamzeñ kendüden geçdi hemân hançer (**Bâkî, G. 155/1**)

3.3. Deli divane olmak

Sâkî ve meyhane müdavimi âşık arasındaki münasebeti yansıtan bu kıt'ada "kendiden geçmek" deyimi, deli divane olmak anlamında kullanılmıştır. Sâkî-i devrân, tamlamasında geçen devrân kelimesi dünya anlamında kullanıldığı gibi sâkînin dönüp dolaşması anlamına gelecek şekilde değerlendirilebilir. Sâkî, şarap takdim ederken belirli ritüelleri uygular. Döne döne şarap sunan sâkînin kadehinden içenler, bu şarabı büyük bir teslimiyet ve aşk ile içmişlerdir. Fakat sâkînin içinde bulunduğu psikolojik durum sarhoşlara özgüdür: öfke, kırgınlık, hışım. Bununla birlikte onun şarabını aşk ile yudumlayan âşıklar, sâkîyi çıplak ve elinde bıçakla görünce kendilerinden geçmişlerdir. Çünkü sâkî, kendinden beklenmedik bir davranışta bulunmuş ve meyhane müdavimlerinin akıllarını yitirmesine neden olmuştur.

Gazablanmış gibi ol sâkî-i devrânı mest gördük

Ecel câmin yanına yaklaşan hep ışk ile içdi

Hemân ol hancerin destinde uryân gördüğü demde

İtirüp aklını bî-çâre âşık kendüden geçdi (**Rezmî, Kıt'a 12**)

Baharın gelişiyle birlikte tabiattaki hareketlilik insanlara da sirayet eder. Kapalı ortamlardan dışarı çıkan insanlar, doğadaki değişime ayak uydurarak canlanmaya başlar. Bununla birlikte bahar mevsiminin gelişi ile akıl sağlığı yerinde olmayan insanların da davranışlarında farklılıklar gözlemlenir. Durgun ve kendi hâlinde olan kişiler bile bahar ile birlikte daha hareketli, deli dolu davranırlar. İşte âşığın sevgili karşısındaki durumu da böyledir. Baharın gelişi ile yaşanan değişiklikler, âşığın sevgiliyi gördüğü zaman yaşadıkları aynıdır. Aşkı uğruna divane olmuş âşık, sevgili ile karşılaştığı zaman coşkunluğu, deliliği artar. Öyle ki âşık bu divaneliğiyle kendini kaybeder, ne yaptığını bilmez hâle gelir. Âşık için bu durum kaçınılmazdır.

Görse yüzün Behiştî geçer kendüden hemân

Âşık cünûna düşmese olmaz bahârda (**Behiştî, G. 490/5**)

3.4. Kendi varlığından sıyrılmak/benliği terk etmek

Aşk ile bağlanan, aşka tutulan her kim olursa olsun benliğinden sıyrılır, kendi olmaktan vazgeçer. Âşıkları anlamayan insanlar, onların yaşadıkları bu durumu anlamakta güçlük çekerler. Oysa aşk meydanında aşkın şarabını içmekte imtina etmeyen nice sarhoşlar vardır. Yani aşka müptela olanlar, kendi benliklerinden sıyrılırlar.

Mahabbet şerbetin her kim içerse kendüden geçer

Şarâb-ı ‘aşkı nûş ider mestânımız eksik degül (**Ü. Sinân, G. 97/4**)

Aşağıdaki beyitte geçen “kendiden geçmek” ifadesi, benlikten sıyrılmak anlamı ile kullanılmıştır. Şair, vahdet sırlarının yurduna varmak isteyenlerin bu yolculuğa tek başına çıkmalarının ve aşk yolunun müdavimi âşıkların kendilerinden geçmelerinin gereğini ifade eder.

Kendüden geçmek gerek sâlik tarîk-ı ‘ışkda

Sırr-ı vahdet kûyına irmez kişi hem-râh ile (**Ü. İshak, G. 276/5**)

“Mûtû kable ente mût” hadisi, insanın nefsi arzularından arınıp dünyalık isteklerinden vazgeçmesi anlamına gelmekte ve tasavvufta aşk hadisi olarak kabul edilmektedir. Sevgiliye kavuşmak isteyen âşık, bu aşk hadisini, şarap kadehi gibi cazip kılmalıdır. Onun cazibesine dayanamayıp içenler, sarhoş olup kendilerini kaybetmelidir. Bu beyitte geçen “kendinden geçmek” deyişi, kendi varlığından sıyrılmak, benliği terk etmek anlamındadır:

Gel hadîs-i ‘ışkı⁶ rengîn eyle câm-ı mey gibi

Ey Behiştî kendüden geçsün içen peymâneni (**Behiştî, G. 490/5**)

Sevgilinin ağzı yerine kullanılan gonca, çiçeğin açılmamış tomurcuk hâlidir (Pala, 2004, s.168). Gonca, gül bahçesinde şirin ağızlı sevgiliyi görünce onun güzelliği karşısında hayrete düşer ve şaşkınlıktan ağzı açık kalır. Sevgilinin güzelliğini temaşa etmesiyle birlikte tomurcuk hâliinden çıkıp çiçeğe dönüşen gonca, kendi öz benliğinden sıyrılır:

Seni bu hüsn ile gülşende ey şîrîn-dehen gördi

Agız açup kalup hayretle geçdi kendüden gonca (**Nev’î, G. 430/2**)

⁶ "Ölmeden önce ölünüz." anlamına gelen “Mûtû kable ente mût”, tasavvufta aşk hadisi olarak kabul edilir(Pala, 1998:298).

Aşk, hüznün ve ıstıraplar ile doludur. Âşığın mutlu olma ihtimali çok düşük olduğu gibi ıstırap çekmesi de bir bakıma onun görevi görülmektedir. Aslında şair, kendi gönlünden geçen güzel temennilerini dile getirmiştir. Yoksa o, âşığın misyonunu herkesten daha iyi bilmektedir. Çünkü âşık için aşk, hüznündür. Hayret meclisi, âşıkların meclisidir. O mekânın asıl sahipleri olan âşıklar, aşkın verdiği bütün hüzne rağmen aşk ile kendilerinden geçerler:

Kaçan kim câm-ı 'ışka gussa zehri katıla ey dil

Geçerler kendüden anı içenler bezm-i hayretde (**Sun'î, G. 155/3**)

Yine hayret kavramının kullanıldığı bu beyitte gönül, şaşkınlığı yüzünden ayaklar altına düşüp kendini kaybetmiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere hayret kavramı aşk ile açıklanabilir. Gönül, bu şekilde ayaklara düşürüp kendini kaybetmesine neden olan aşktır:

Olup pâ-mâl-i hayret kendüden geçmiş dil-i şeydâ

Semend-i nâza binmiş korkaram ol bî-amân geçmiş (**T. Kânî, G. 92/2**)

3.5. Canını hiçe saymak

Kendinden geçmek deyiminin bir diğer anlamı da canını hiçe saymaktır. Aşağıdaki beyitte Hayretî, gayret şarabı içen gazilerin kendinden geçmiş sarhoşlar gibi canlarını umursamadan savaştıklarından bahseder:

Nûş idüp hum-hâne-i şâhîde gayret bâdesin

Kendüden geçmiş birer mestânelerdür gâzîler (**Hayretî, G. 75/3**)

3.6. Ters çevirmek/terk etmek

Kâmî'ye ait bir muammada geçen "kendinden geçmek" deyimini, muamma çözümünden yola çıkarak, bir kelimenin bazı harflerini terk etmek anlamına gelmektedir. Başı dönmek anlamına da gelen bu deyim, ilgili olduğu kelimelerin ters çevrileceğine işarettir. Muammalar ile ilgili çalışmasında Arslan, bu beyit ile ilgili şunları söyler: "*Meh yani ay kelimesinin bir söylenişi de "mâh"dır. "Mâh" kelimesinin sondaki "he" harfi terk edilince "mim+elif" kalır, bunu ters çevirdiğimizde "elif+mim" olur. "Hurşîd" kelimesinin Arapçası "şems"tir. Yine muammâ çözümünde "şems" kelimesinin sembolü "sîn (sin+ye+nun)" harfidir. "Sîn" harfi de kendinden geçince yani başındaki "sin" harfini terk edince "ye+nun" kalır. Daha önce bulduğumuz harfleri daha sonra bulduklarımıza ekliyoruz "elif+mim+ye+nun" = EMÎN ismi ortaya çıkıyor.*"(2019:114-115).

Ruh-ı pür-tâb-ı yâr idince zuhûr

Kendüden geçdiler meh u hûrşîd (**Kâmî, Muamma 12**)

3.7. Sarhoş olup sızmak

Divan şiirinde şarap oldukça fazla kullanılan bir içecektir. Sarhoş edici özelliği ön planda olan bu içecek, âşığın dertlerini unutturup farklı hayallere dalmasını sağladığı için önemlidir. Fakat şarap sarhoşu olan kişi, aklî melekelerini yeterince kullanamaz. Bundan dolayı sarhoş olmayan insanların dikkatlerini çeker. Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere çaresiz âşığın tavırları, meyhanenin en önemli ögesi olan sâkînin dikkatinden kaçmaz. Sâkî, şarap dağıtan kişi olsa da sarhoş olmadığı için mekânda ortaya çıkan her türlü değişikliği fark eder. Âşıktaki ortaya çıkan değişikliği şarap sarhoşluğuna bağlayan sâkîyi uyaran şair, âşığın kendini kaybetmesinin altında sevgiliyi görmüş olmasının yattığını söyler. Burada da görüldüğü gibi “kendinden geçmek” deyimi sarhoşluk sonucunda ortaya çıkan bir kendini kaybetmişliği karşılar. Yani kendinden geçmek eylemi, şarap içenlerin bir süre sonra sarhoş olup sızmasına benzetilmiştir:

Mest-i mey sanma seni gördüğü demde sakî

Kendüden hayret ile ‘âşık-ı bîçâre geçer (**Mekkî, G. 26/2**)

Meclisin kendine özgü kuralları bulunmaktadır. Bu kurallardan biri de meclise zamanında katılmaktır. Bu kurallara uymakla mükellef meclis ehli, meclise geç katılan sevgiliden rahatsızlık duymaktadır. Sevgilinin toyluğu ve gençliği, meclise geç katılmasına rağmen sevgilinin hemen sarhoş olup kendinden geçmesine, sızmasına neden olur. Bir yandan sevgiliyi eleştiren meclis ehli, diğer yandan onun genç ve acemi olmasını hatırlatarak suçunu önemsizleştirir. Sevgilinin bu kadar çabuk sarhoş olup sızmasının nedeni, meclisin kurallarını bilmemesi ve tecrübesizliği olarak gösterilmiştir:

Şükûfe meclisine geç gelüp durur gerçi

Velîkin kendüden iy sâki tîz geçer gül-i sürh (**M. Enverî, G. 30/3**)

Zahitler, meşrep itibarıyla dünyevi arzularından uzak durmayı tercih ederler ve bundan dolayı rintler ile büyük bir mücadele içindedirler. Fakat arzuların bereketinin bütün insanlara bulaşması/geçmesi, zahitleri de etkilemiş ve onlar da kendi katı kurallarından vazgeçmişlerdir. Arzuların bereketinin bulaştığı/geçtiği zahitler, nefislerinin arzularına dayanamamış ve sarhoş olup çimenlik bir mekânda sızmışlardır. Zahitlerin sarhoş olup sızması, şairi oldukça mutlu etmiştir:

Zihî sirâyet-i feyz-i hevâ ki seyr etdüm

Çemende mest yatur kendiden geçüp zühhâd (S. Câzim, K. 1/7)

Sevgili, sarhoş bir hâlde kendinden geçmiş olmasına rağmen şarap kadehinden ayrılamaz. Güler yüzlü bir şekilde şarap kadehinden bir yudum daha alır. Sevgili kendinden geçse de şaraptan geçmez:

Kendüden mest geçerken o gül-i handânım

Bir tebessüm kodu zîr-i leb-i câm-ı müle karz (Ş. Gâlib, G. 144/2)

3.8. Bayılmak/uyuklamak

Naz sarhoşu olan sevgili, süzgün süzgün bakmaktadır. Gözleri kapandı kapanacak bir durumda olduğu için sevgiliyi görenler onun uyukladığını ya da bayıldığını düşünmektedir. Sevgilinin bilinci yerinde olmadığı için âşığın onunla ilgili hayallerini gerçekleştirme fırsatı doğmuştur. Kendinden geçmiş sevgiliyi öpmek de kucaklamak da kolay bir hâl gelmiştir. Divan şiirinde otorite konumunda olan sevgilinin içinde bulunduğu durum, âşık için bir fırsat olarak görülmektedir. Zaten âşığın sevgili ile alakalı arzularını gerçekleştirebilmesinin tek yolu sevgilinin kendinden geçmesidir. İşte bu durum, her ne kadar sevgili için sıkıntılı bir durum olsa da âşığın muradına kavuşması adına umut vericidir:

Kendüden geçmiş yatur ol şûh mest-i nâz olup

Bûse-çîn olmaksı kasduñ turma vakt u hînidür (M. Pertev, G. 168/4)

3.9. Kontrolü kaybetmek

Sevgilinin güzellik unsurları, âşık için oldukça önem arz eder. Bundan dolayı sevgilinin güzelliğinin birer parçası olan bu unsurları gören âşikler farklı bir hüviyete bürünürler. Sevgilinin boyunu, zülfünü, böğrünü gördüklerinde bu güzellik karşısında kendilerine hâkim olamaz ve otoritelerini kaybederler. Divan şiiri geleneğine göre âşıktan kendini uzak tutan sevgilinin her hâli, âşık için eşsizdir ve etkisinin sınırı yoktur. Sevgilinin güzelliğinin sevdalıları, dışarıdan görünen güzellik unsurları olan boy ve zülfe karşı meylederken şair biraz daha ileriye gider ve sevgilinin kıyafetleriyle gizlediği böğrüne hayran olduğunu ifade eder. Fakat burada dikkat çeken bir durum vardır ki sevgilinin yokluğunda ıstırap çeken âşık, sevgilinin varlığı karşısında bütün kontrolünü kaybetmektedir.

Kendüden geçdi biri kaddin biri zülfin görüp

Ben o kassâb oğlunun pehlûsının hayrânıyam (M. Enverî, G. 171/2)

Sonuç

Divan şairleri şiirlerinde deyimler kullanarak hem söylemek istediklerini az sözle ifade etmişler hem de şiirlerine farklı bir güzellik ve ahenk katmışlardır. Makalemizin konusu olan “kendiden/kendüden geçmek” deyimini birçok şair tarafından birden çok anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu durum Türkçenin söz ve ifade zenginliğini göstermesi açısından önemlidir. Çalışmamızda da görüleceği üzere “Kendiden geçmek” deyimini, muhatap olduğu kişiyi merkeze almış ve onun üzerinden yeni anlamlar yüklenmiştir. Bu anlam zenginliğini göz önünde bulundurduğumuzda divan şiirini daha iyi anlamak ve yorumlamak için incelediğimiz metinleri daha geniş bir bakış açısıyla ele almamız ve onları bir bütün olarak değerlendirmemiz gerektiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Akalın, Şükrü Halûk, (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akarsu, Bedia, (1998), *Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım, (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap.
- Arslan, Mehmet, (2019), “Divan Edebiyatında Muamma, Çözülmüş Muamma Örnekleri ve Muamma Çözüm Teknikleri”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, Üzeyir, (2019), “Kef Geçmek Deyimi Üzerine”, *Kriter*, s. 154-172.
- Atalay, Besim, (1985), *Dîvânü Lugati't Türk Tercümesi I-II-III*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydemir, Yaşar, *Behiştî Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 25.09.2020).
- Bektaş, Ekrem, (2007), *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divânı*, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- Bilgin, Azmi, (2000), *Ümmi Sinan Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, Muharrem, (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Erzen, Mehmet Halil, (2012), *İhyâ Dîvânı ve Tahlîli: İnceleme-Tahlil-Tenkitli Metin*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, Van.
- Gürbüz, Mehmet, (2005), *Rezmî Divanı, (İnceleme-Metin-İndeks)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güven, Meriç, (2015), “Türkçede Kendi Zamiri ve Kendi Zamiri İle Oluşmuş Kelime Öbeklerinin Kuruluş Biçimi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(4), s. 341-356.

- Hatiboğlu, Vecihe, (1982), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: DTCF Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet, (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.
- İrmak, Yılmaz, (2018), “Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17, s. 191-222.
- Kaçalin, Mustafa S. (2008), *Kutadgu Bilig – Metin*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kalkışım, Muhsin, (2013), *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karapanlı, Gürcan, (2005), *Şeyhülislam Muhammed Mekkî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kaya, Bayram Ali, (2011), “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, 11-54.
- Kurnaz, Cemal ve Tatçı, Mustafa, (2001), *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, MEB, Ankara.
- Küçük, Sabahattin, (2011), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pala, İskender, (1998), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken.
- Özbek, Ahmet, (2000), *Câzım Divanı (Edisyon Kritik-İnceleme)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Şen, Oya, (2010), *Göktürk Yazıtlarının Kelime Varlığı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şentürk, Nazmi, (1999), *Atasözleri Deyimler Özdeyişler*, İstanbul: Mutlu.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1997), *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan.
- Tulum, Mertol ve Tanyeri, M. Ali, (1977), *Nev’î Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ünalın, Şükrü, (2005), *Dil ve Kültür*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Üsküplü İshâk Çelebi, (1990), *Dîvân Tenkidli Basım*, Nşr: Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Vardar, Berke, (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Abc Kitabevi.
- Yakar, Halil İbrahim, (2002), *Gelibolulu Sun’î Dîvânı ve tahlili*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- Yazar, İlyas, (2006), *Tokatlı Kânî Dîvânı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Yeşil, Yılmaz, (2014), “Bir Gelenek, Bir Deyim: Mürekkep Yalamak”, *Türkbilig*, 28, s. 127-132.
- Yıldırım, Ali, (2009), *Kâmî Dîvânı (Edirneli Efendi Çelebi) Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*, MEB Yayınları, Ankara.